

AKADEMİAR DERGİSİ
YIL: 2018 (HAZİRAN) - SAYI: 4 - s. 37-63

■
TASAVVUFUN İSLAM MEDENİYETİNE KATKILARI

Sufism's Contribution To Islamic Civilization

Doç. Dr.

FERZENDE İDİZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Öz

Tarih boyunca birçok medeniyet kurulmuştur. Milattan önce önemli medeniyetler olduğu gibi milattan sonra da ilk ve orta çağlarda Yunan Medeniyeti, onun devamı olan Roma Medeniyeti, Sasanî Medeniyeti, Çin ve Hint Medeniyetleri gibi parlak medeniyetler kurulmuştur. Son bin dört yüz yıla damgasını vurmuş olan muazzam medeniyetlerden birisi de hiç şüphesiz İslâm Medeniyetidir. Medeniyetlerin kurulması ve ayakta kalmasında toplumu kucaklayan ve manevi ihtiyaçları karşılayan değerler sisteminin varlığı şarttır. İslâm Medeniyeti'nde bu değerlerin en ön saflarında tasavvuf yer alır. Bu makalede tasavvufun İslâm Medeniyeti'nin gelişmesindeki rolü anlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Medeniyet, İslâm Dini, Huntington, Tasavvuf, Tekke.

Abstract

There were many civilizations established throughout history. As well as the significant civilizations before common era, many glorious civilizations were established such as Roman Civilization which was the continuation of Greek Civilization in the first and middle ages in the common era, Sasanian Civilization, Chinese and Indian Civilizations. One of the magnificent civilizations which left its mark in history in the last fourteen hundred years was hands down the Islamic Civilization. The existence of a system of values which embraces the society and meets its spiritual needs is a must for the establishment and survival of the civilizations. Sufism takes the first lines of these values in the Islamic Civilization. In this study, the role of Sufism in the development of the Islamic Civilization is investigated.

Key words: Civilization, IslamReligion, Huntington, Sufism, Islamic Monastery.

Giriş

Tarih boyunca birçok medeniyet kurulmuştur. Milattan önce önemli medeniyetler olduğu gibi, milattan sonra ilk ve orta çağlarda Yunan Medeniyeti, onun devamı olan Roma Medeniyeti, Sasanî Medeniyeti, Çin ve Hint Medeniyetleri gibi parlak medeniyetler kurulmuştur.¹ Arnold Toynbee, “21 medeniyet saymıştır”, diyen Samuel P. Huntington’a göre bu medeniyetlerden çağdaş dünyada sadece 6 tanesi varlığını devam ettirebilmiştir. Huntington, gelecekte medeniyet kimliğinin daha da artacağını ve dünyanın Batı, Konfüçyus, İslâm, Hint, Slav-Ortodoks, Latin Amerika ve Afrika olmak üzere sekiz medeniyet ile şekilleneceğini belirtmiştir.²

Francis Fukuyama, Sovyetlerin dağılıp soğuk savaşın sona ermesinden hareketle, gelinen noktada bütün alternatif değer sistemleri ve medeniyetler Batı Medeniyetine boyun eğmek zorundadır. Diğer bir ifadeyle tek hâkim medeniyet kalmıştır, o da Batı Medeniyetidir³ diğer medeniyetler bitmiştir, dese de; Huntington Batı Medeniyeti dışında kalan diğer medeniyetleri ciddiye alır, varlıklarını kabul eder ve bunları Batı Medeniyetine karşı birer tehdit olarak görür.

Huntington’a göre medeniyetleri yönlendiren en önemli unsur dindir.⁴ Ona göre medeniyetler birbirlerinden tarih, dil, kültür, gelenek ve en mühimi de din yoluyla farklılaşırlar. Bu şekilde dünyada yedi sekiz medeniyet vardır ve bunlar arasında mücadele olacaktır.⁵ Burada bizi ilgilendiren Huntington’un detaylı tahlilleri, başlattığı tartışmada lehinde veya aleyhinde söylenenler değil, medeniyetleri dine dayandırmasıdır. Huntington’un medeniyeti dine indirgemediğini, ancak dini, medeniyeti tayin edici en önemli unsur kabul ettiğini de hatırlatmak gerekir.

¹ Bkz.: İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1984, s. 9.

² Samuel, P. Huntington, “Medeniyetler Çatışması mı?”, *Medeniyetler Çatışması*, trc.: Murat Yılmaz, Vadi Yay., İstanbul 2017, s. 26.

³ Ahmet Davutoğlu, “Fukuyama’dan Huntington’a: Bir Bonalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı”, *Medeniyetler Çatışması*, s. 443; Murat Yılmaz, “Medeniyetler Çatışmasına Giriş”, *Medeniyetler Çatışması*, ss. 14-15.

⁴ Yılmaz, “Medeniyetler Çatışmasına Giriş”, ss. 14-16.

⁵ Huntington, “Medeniyetler Çatışması mı”, *Medeniyetler Çatışması*, s. 26.

Dolayısıyla bazıları etnolojiyi (ırkı), bazıları coğrafyayı, bazıları biyolojiyi, bazıları psikolojiyi medeniyet etkeni olarak alırken; bazıları da medeniyetin temel etkeni olarak dini kabul etmişlerdir.⁶T.S. Eliot'a göre Kültür (medeniyet), aslında herhangi bir toplumun dininin vücut bulmuş bir şeklidir.⁷Bu anlamda dinsiz bir medeniyet yoktur. İstisnasız her medeniyet bir dine dayanır.⁸

Gerek geçmişte gerekse Huntington'un belirttiği gibi gelecekte dünyayı şekillendirecek olan medeniyetler incelendiğinde, tümünün oluşumunda en önemli etkenin din olduğu anlaşılacaktır. Avrupa Medeniyeti'nin temelinde Hristiyanlık ve önceki dinleri, İslâm Medeniyeti'nde İslâm, Çin ve Hindistan medeniyetlerinde uzak doğu dinleri olduğu gibi.

Sigmund Freud'un, medeniyetin temelinde din vardır ve bizim mutsuzluğumuzun ana kaynağı (din temelli) medeniyettir. Zira (din temelli) medeniyet, bireyin içgüdüsel arzuları, özellikle de cinsel arzuları, üzerinde ağır kısıtlamalar getirmektedir. O halde mutlu olmak için medeniyetten vazgeçip, ilkel koşullara dönmek insanı daha mutlu yapar, tezi de aslında medeniyetlerin din temelli olduğunu gösterir.⁹ Huntington'un 1993 yılında hazırladığı ve büyük ses getiren "Medeniyetler Çatışması" tezi, medeniyetleri din eksenli işlediği gibi, bu tez lehinde veya aleyhinde yazılan yazılar incelendiğinde de, medeniyetlerin temelinde dinin (bilinçli ya da bilinçsiz) yerleştirildiği görülmektedir.¹⁰

Bize göre de medeniyetleri din şekillendirir ve etkiler. Zira ilk insan aynı zamanda ilk peygamberdir. İnsanlığın babası olan Adem (a.s.)'e, maddî ve manevî medeniyetin icabı olan bilgi öğretilmiş, deyim yerindeyse, yüklenmişti. *وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا* "Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti"¹¹ âyetiyle buna işaret vardır. Âdem (a.s.), her ne kadar maddî

⁶ Ali Şeriatî, *Medeniyet Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 2017, s. 41.

⁷ T.S. Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, trc.: S. Kantarcıoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981, s. 20-27; İbrahim Arslanoğlu, "Kültür ve Medeniyet Kavramları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi*, sayı: 15 (2000), s. 373.

⁸ Arslanoğlu, "Kültür ve Medeniyet", s. 377.

⁹ Bkz.: Şener Aktürk, "Braudel'den Elisa'a ve Huntington'a Medeniyet Kavramının Kullanımları" *Doğu-Batı Dergisi*, (Mayıs, Haziran, Temmuz), Ankara 2007, s. 154.

¹⁰ Bkz.: Huntington, "Medeniyetler Çatışması mı?", ss. 23-51; Aktürk, "Medeniyet Kavramının Kullanımları", s. 148.

¹¹ Bakara, 2/31.

olarak şehir anlamında medenî değilse de ilk yaratılıştaki manevî olarak medenî idi. Ayrıca maddî medeniyeti kuracak bilgiyle donatılmıştı. Nitekim yeryüzüne inen Âdem (a.s.), Kur'ân'ın ifâdesiyle: **إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ** “Doğrusu insanlar için kurulan ilk ev (mabed), elbette Mekke’deki o çok mübarek ve bütün âlemlere hidâyet olan ev (Ka’be) dir”¹² medeniyetin ilk maddî unsuru olan Ka’beyi inşa etmiş ve etrafında Mekke denilen ilk şehir kurulmuş, böylece insanlık medeniyeti oluşmuştur. Daha sonra gelen tüm peygamberler, medeniyetin yeniden gerçek yapısına kavuşmasına ve mevcut duruma göre kültür ve irfân mirasının canlanmasına çalışmışlardır.¹³ Böylece peygamberlerin getirdikleriyle medenî insanlar yetişmiş ve bu medenî insanlar, medeniyetleri kurmuşlardır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm de gelmiş geçmiş birçok medeniyetten bahsetmekte, bunların olumlu olumsuz yönlerini aktarmaktadır. Kur’ân’da bahsi geçen medeniyetlerin bir peygamberle beraber anılıyor olması da medeniyetlerin din temelli olduklarının ayrıca bize göre bir göstergesidir. Bu anlamda en son medeniyet, Peygamberimiz (s.a.v.)’in getirdiği din ile şekillenmiş olan İslâm Medeniyetidir.

Dünyayı şekillendiren ve bundan sonra da şekillendirecek olan medeniyetler arasında İslâm Medeniyeti’nin yeri ve önemi tartışılmazdır. Muazzam bir medeniyet olan İslâm Medeniyeti’nin oluşumunda İslâmî ilimler ve bunların etkisiyle oluşmuş olan kurumlar önem arz etmektedir. İlim, fikir ve sanat hareketleri medeniyetlerin vazgeçilmez ana unsurlarıdır.¹⁴ Söz konusu bu üç unsur, İslâm Medeniyeti’nde, İslâm Hukuku, Tefsîr, Hadîs, Kelâm, Tasavvuf vb. disiplinler şeklinde ortaya çıkmaktadır. İslâm Medeniyeti’nin maddî ve manevî unsurlarının meydana çıkmasında etkili olmuş olan bu kurumların ele alınması ve ayrıca işlenmesi bu açıdan önem arz etmektedir. Ancak biz bu makalede genel anlamda İslâm Medeniyeti’nin önemi, tarihi geçmişi ve tüm kurumlarından ziyade İslâm Medeniyeti’nin gelişmesine

¹² Âl-i İmrân, 3/96.

¹³ Ahmet Albayrak, “İbn Haldûn’un Medeniyet Tasarımı ve İnsan”, *Journal of Islamic Research*, sayı: 21, (2010), s. 8.

¹⁴ Bkz.: Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul 2010, s. 112.

katkı sağladığına inandığımız âmillerden biri olan irfânın/Tasavvufun katkısını ele alacağız. Tasavvufun İslâm Medeniyeti'ne yaptığı katkıya geçmeden önce de kısaca medeniyet kavramı hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

1. Medeniyet Nedir?

Hakkında çok söz söylenmiş, pek çok eser kaleme alınmış olmasına rağmen ne olduğu konusunda hala uzlaşma sağlanamamış olan terimlerden birisi de “medeniyet” kavramıdır. Yani üzerinde uzlaşılmış, sınırları belirlenmiş kesin bir medeniyet tanımı yoktur.¹⁵ Bu durumu, sosyal bilimlerin doğasına bağlayan Fernand Braudel: “*Medeniyet sözcüğünü, düz bir çizgiyi, üçgeni veya bir kimyasal elementi tanımlamış gibi, basit ve kesin bir biçimde tanımlayabilmek güzel olurdu. Maalesef sosyal bilimlerin sözcük dağarcığı böylesi tanımlara pek az izin verir*”¹⁶ sözleriyle izaha çalışmıştır. Birçok kesim tarafından medeniyetle aynı anlamda kullanılan “kültür” terimi için de Cemil Meriç benzer ifâdeler kullanarak şöyle demiştir: “*Dünyada kültürden daha kaypak mefhum tanımıyorum. Tahlil edemezsiniz, çünkü unsurları sonsuz. Tasvir edemezsiniz, çünkü bir yerde durmaz. Manasını kelimelerle belirtmeğe kalkıştınız mı, elinizle havayı tutmuş gibi olursunuz. Bakarsınız ki her yerde hava var, ama avuçlarımız bomboş.*”¹⁷

Ele avuca sığmayan medeniyet kavramı, kimi zaman “kültür,” kimi zaman “gelenek,” kimi zamansa “gelişmişlik ya da modernlik” kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılmıştır.¹⁸ Bazıları da, İbn Haldûn gibi, kültürle medeniyeti eş anlamlı olarak ele almış ve buna Umrân demiştir.¹⁹ Yine de tüm kesimlerin üzerinde uzlaştığı bir tek tanımdan bahsetmek mümkün olmamıştır. Ancak ele avuca sığmasa da medeniyetin yapılan birçok tanımı da mevcuttur. Biz de yapıla gelen tanımlardan hareketle konuyu işlemeye çalışacağız.

¹⁵ Aktürk, “Medeniyet Kavramının Kullanımları”, s. 152.

¹⁶ Aktürk, “Medeniyet Kavramının Kullanımları”, s. 147.

¹⁷ Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, İletişim Yay., İstanbul 2017, s. 31.

¹⁸ Murat Arıcı, *Medeniyet, Kurucu Unsurları ve Bir Gösterge Unsurları Olarak Değer-Kavramsal Bir Analiz*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015, s. 38.

¹⁹ Bkz.: İbn Haldûn, *Mukaddime*, trc.: Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul 1990, c. I, ss. 100-106; Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 37; Arslanoğlu, “Kültür ve Medeniyet”, s. 371.

Medeniyet; Arapça'da şehir anlamına gelen “medîne” kelimesinin aidiyet (ism-i mensûb) kalıbından türetilen bir kelimedir. Buna göre kavram, “şehre ait,” ya da “şehirli olan” anlamına gelmektedir.²⁰ O zaman medenî insan, kentleşmiş, kırsallıktan kurtulmuş kimse anlamına gelir.²¹

Batı dillerinde ise medeniyet, civilisation kelimesinin karşılığı olup, Latince'de “şehirli” anlamına gelen “civilis” kelimesinden türetilmiştir.²² Son dönem Osmanlı aydını, batı dillerindeki bu anlamı karşılamak üzere “medeniyet” kelimesini kullanmıştır. Belli bir dönemden sonra “uygarlık” kelimesi de kullanılmıştır.²³ Ancak civilizasyon kavramı daha çok beşeri toplum merkezli bir kavrayış ve tümüyle dünyevi varoluşa atıfta bulunmaktadır. Oysa medeniyet kavramı hem dünyevî hem de aşkın bir âlem tasavvurunu içeren, hem toplum hem de birey algısını şekillendiren daha kapsamlı bir kavrayış olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴

Avrupa'da XVIII. Yüzyılda kullanılmaya başlanan medeniyet kavramı, Avrupa'dan daha dört yüz yıl önce İslâm dünyasında kullanılmaktaydı. Zira İbn Haldûn (öl. 808/1406), *Mukaddime*'sinde bu kavramı açıkça kullanmıştır. İslâm'ın iki önemli dili olan Türkçe ve Farsça'ya da “medeniyet” ve “temeddun” olarak geçmiştir.²⁵

Kelime manası bakımından medeniyet, şehirli anlamına gelse de şehirli, medeniyet kavramını tam olarak karşılayamamaktadır. Zira şehirli olup, şehirde yaşamak tek başına derin anlamlar içeren medenîlik kavramını karşılamaya yetmez. Beton yığını gökdelenler arasında, asgari insanî değerlerden bile yoksun nice hırsız, kâtil, cânî vardır ki, sırf şehirde yaşıyor diye bunlara medenî demek doğru olmaz. Bunu gören Ali Şeriatî haklı olarak, çadırda oturana karşılık olarak şehirde otura-

²⁰ Arıcı, *Medeniyet*, s. 37.

²¹ Heyet, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005, s. 1360.

²² Şeriatî, *Medeniyet Tarihi*, s. 15; İlhan Kutluer, “Medeniyet”, *DİA*, Ankara 2003, c. XXVIII, s. 296; Bayram Ali Çetinkaya, “Medîne, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti: Medîne'den Medeniyete”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 22, İstanbul 2010, s. 21.

²³ Kutluer, “Medeniyet”, c. XXVIII, s. 296.

²⁴ Arıcı, *Medeniyet*, s. 38.

²⁵ Aktürk, “Medeniyet Kavramının Kullanımları”, s. 167; Sami Şener, “Medeniyetler Arası Çatışma Teorileri ve Tarihin Sonu Üzerine”, *Medeniyetler Çatışması*, s. 503.

na medeni denilse de bu durum gerçek anlamda medenilik ifâde etmez, demektir.²⁶

O halde şehirde oturanlara şehirli anlamında medenî demekle, mutlak anlamda medenî olmak farklı şeylerdir. Başka bir deyişle Medeniyet ürünlerine (araba, bilgisayar, telefon vb.) sahip olmak ve şehirde ikâmet etmek, medenî insan olmak anlamına gelmez. Zira Şeriatî'nin ifâdesiyle bu araçlar, ilkel birisinin irâdesine de verilebilir. O halde medeniyet, maddî olmaktan çok manevîdir.²⁷ Medeniyet (temeddün), Arapça m-d-n (م-د-ن) kökünden gelip şehir sözcüğüne yakındır. Medine şehir anlamına gelirken bu durumda medeniyet, medineye (şehir) bağlılık hissi ve o hissi ortaya koyma anlamına gelir.²⁸ Ali Şeriatî'nin bu tanımı medeniyet kavramının kapsadığı manayı daha iyi ifâde etmektedir. Aksi durumda şehirde yaşayan câhil, âlim, cânî, gariban velhasıl her kes medenî demek olur ki, fiiliyatta bunun böyle olmadığı bilinmektedir.

Medeniyet kelimesinin, kök itibariyle yönetmek ve mâlik olmak anlamları da bulunan deyn (dîn) mastarıyla da ilişkisi bulunmaktadır.²⁹ Bu anlamda medeniyet kavramı, hem dünyevi hem de aşkın bir âlem tasavvurunu içeren, hem toplum hem de birey algısını şekillendiren daha kapsamlı bir kavrayış olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁰ Bu yaklaşım, yukarıda ifâde etmeye çalıştığımız hususu daha anlaşılır kılmaktadır. Dolayısıyla şehirde oturmak, kişiyi medenî yapmaya yetmez. Aksine Medine (şehir) yi meydana getiren, medeniyettir. İnsanın meydana getirdiği medine (şehir), insanın sahip olduğu dünyevî ve de aşkın âlem tasavvurunun bir ürünüdür. O halde şehir, aynı zamanda medeniyetin ürünüdür. Maddî ve manevî tasavvur sahibi insan, medine inşa eder, inşa ettiği bu medinede (şehirde) ise maddî ve manevî eserler ortaya koyar ve böylece gerçek manada medeniyeti üretmiş olur.

Bu şekilde oluşmuş olan Medine (şehir), insanı medenî yapar. Medeniyetin Medine (şehir) ile alakası da bu şekildedir. Yani medenî de-

²⁶ Şeriatî, *Medeniyet Tarihi*, s. 15.

²⁷ Şeriatî, *Medeniyet Tarihi*, s. 57.

²⁸ Şeriatî, *Medeniyet Tarihi*, s. 15.

²⁹ Bkz.: Muhammed Mükrim b. Manzûr, *Lisâni'l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrût, ts., c. XIII, s. 164; Kutluer, "Medeniyet", c. XXVIII, s. 296.

³⁰ Ancı, *Medeniyet*, s. 39.

mek, şehirli olmaktan ziyade, şehirde oluşan maddî ve manevî ürünler/eserler bütünüdür. Medenîlik, bu ürünlere sahip olmak, ona uygun davranış sergilemektir. Bir diğer deyişle, şehirde üretilen maddî ve manevî değerleri edinmek, onlara sahip olmak ve buna göre davranmaktır. Peygamberimiz (s.a.v)'in şehri Medine'yi de böyle algılamak gerekir. Peygamberimizin şehri için kullanılan Medine (şehir), şehir olmanın ötesinde içinde üretilen değerlerle Medine ve medenîdir. Medine'de üretilen değerler, insanı medenîleştirmiş, vahiy bağlamında olgunlaştırmış, bu medenî insanlar da maddî ve manevî eserler ortaya koymuş ve böylece İslâm Medeniyeti oluşmuştur. Zaten medeniyetin hem medeniyet oluşunun, hem de diğer medeniyetlerden farklılığının göstergesi, yani ayırt edici niteliği, ürettiği değerler/inançlarıdır. Değerler bir anlamda söz konusu düzenlerin mihenk taşıdır. Bu düzenlerin oluşumunun her bir aşamasında değerler referans noktası vazifesi görmektedir.³¹ Medine'nin ürettiği değerleri edinen insan medenî demektir.

Medeniyetin manevî unsurlarına kültür demek suretiyle, kültür ve medeniyetin farklı şeyler olduğunu söyleyenler de olmuştur.³² Ancak biz İbn Haldûn'un "ümrân" terimini esas alıp medeniyetle kültürü aynı kabul edeceğiz. Zira İbn Haldûn'a göre İslâm düşüncesinde kültür ve medeniyet ayırımı yoktur.³³ Buradan hareketle Cemil Meriç şöyle demektedir: "İslam bu keşmekeşten asırlarca önce kurtulmuş. Medeniyet ve kültür aynı bütünüün iki cephesi. Bütün, tek kelime ile ifade edilmiş: Umrân."³⁴ Yine Meriç, "Kültür ve medeniyetle ilgili edebiyat, sayfalar dolduracak kadar bereketlidir. Fakat çağımızın büyük tarihçileri, medeniyetle kültürün aynı şey olduğu kanaatinde İbn Haldûn'la birleşmektedirler" demektedir.³⁵ Biz de bu iki terimi bir kabul edecek ve kültür deyince medeniyeti, medeniyet deyince kültürü de kast etmiş olacağız.

³¹ Arıcı, *Medeniyet*, s. 45.

³² Bkz.: Ziya Gökalp, *Hars ve Medeniyet*, Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yay., Diyarbakır 1972, s. 1; aynı mlf., *Türkçülüğün Esasları*, haz.: Mehmet Kaplan, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1976, s. 5; Arslanoğlu, "Kültür ve Medeniyet", s. 370.

³³ Arslanoğlu, "Kültür ve Medeniyet", s. 371.

³⁴ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 37.

³⁵ Meriç, *Kültürden İrfana*, s. 39.

2. İslâm Medeniyeti'nin İnşasında Tasavvufun Rolü

Medeniyetlerin oluşumunda ana faktör insandır. İnsanın sahip olduğu inanç, ideal ve kâinatı algılamasına göre medeniyetler şekillenir. Ortaya konan medeniyet ürünleri de onu meydana getiren toplulukların dünya görüşleri doğrultusunda biçimlenmiş olur.³⁶ Yani medeniyetler, ifâde edildiği gibi din temellidir.

Medeniyet, insan toplumunun maddî ve manevî ürün ve birikimlerinden ibârettir.³⁷ Medeniyet denilen olgu, bu iki temel üzerine yükselir. Ancak, medeniyetler, (daha somut oldukları için olsa gerek) daha çok iktisat, içtimâî hayat, eğitim, sanat, edebiyat, siyaset ve ahlâk (ortaya konan davranış anlamında) gibi maddî unsurlarıyla tanınırlar.³⁸ Oysa söz konusu maddî unsurlar, dayandıkları temel inanç ve manevî unsurlara göre şekillenirler. Bir diğer deyişle, medeniyetlerin temelini, inanç ve o inanca bağlı ahlâk sistemi oluşturur.³⁹ Ahlakî olmayan siyaset, ekonomi, veya sanat, özlenen medeniyetin gerçekleşmesini sağlayamaz. O halde medeniyetlerin kurulması ve ayakta kalmasında toplumu kucaklayan ve manevi ihtiyaçları karşılayan değerler sisteminin varlığı şarttır.⁴⁰ İslâm Medeniyeti'nde bu değerlerin en ön saflarında tasavvuf yer alır.⁴¹ Tasavvufun “*Tasavvuf güzel ahlaktır, Tasavvuf edebittir*”⁴² şeklindeki tanımlar da bunu göstermektedir. Ayrıca tasavvufun ana gayelerinden birisinin de Peygamber (s.a.v.)'in ahlâkıyla ahlâklanmış kişiler yetiştirmek olması tasavvufun ahlâka verdiği önemi gösterir. Bu İslâmî ahlâk, İslâm Medeniyeti'nin tüm kurumlarında şu veya bu şekilde kendisini göstermiş ve İslâm Medeniyeti'nin tüm unsurlarıyla ahlâklı bir medeniyet olmasında önemli rol oynamıştır. İslâm Medeniyeti'nin bizce diğer medeniyetlerden, özellikle Avrupa Medeniyeti'nden, ayıran en önemli özelliği ahlakî ve vicdanî oluşudur. Bununla şunu kastediyoruz. Bin

³⁶ Ahmet Ocak, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *International Journal Of History*, Yıl: 2012 cilt: 4 sayı: Özel Sayı, s. 2194.

³⁷ Şeriati, *Medeniyet Tarihi*, s. 16.

³⁸ Bkz.: Çetinkaya, “Medîne, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti”, s. 40; *İslam Kurumları ve Medeniyeti Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yay., ts., ss. 3-4.

³⁹ Bkz.: (<http://tasavvuf.biz/islam-medeniyetinde-tasavvuf>, erişim, 03.03.2018).

⁴⁰ (<http://tasavvuf.biz/islam-medeniyetinde-tasavvuf>, erişim, 03.03.2018).

⁴¹ (<http://tasavvuf.biz/islam-medeniyetinde-tasavvuf>, erişim, 03.03.2018).

⁴² Bkz.: Abdulkarîm Kuşeyri, *er-Risâle*, tahrk.: Zurayk-Âli Abdulhamîd Ebû Hayr, Dârü'l-Hayr, Beyrût 1416/1995, s. 280; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 117.

beş yüz yıllık İslâm Medeniyeti'nde ilim, sanat, edebiyat ve teknoloji vicdânî ve ahlâkî olduğu için, başkalarını sömürme, yok etme veya yok sayma söz konusu olmamıştır. Ancak birkaç asırdır teknolojik anlamda gücü elinde barından ve buna dayanarak kendisine medenî diyen Avrupa Medeniyeti, vicdânî ve ahlâkî bir medeniyet olmamıştır. İlmîni, sanatını ve teknolojisini, başka medeniyetleri yok etme, yok sayma, sömürme ve başkalarının zenginliklerini devşirmeye yönelik kullanmıştır. Yakın tarihte elde ettiği teknolojiyi Horoşima ve Nakazaki'ye atom bombası olarak yağdıran bir toplum, ahlâkî ve vicdânî bir medeniyet bahsedemez. Bizce Fukuyama'nın medeniyet olarak sadece Avrupa Medeniyeti'ni görmesi, Avrupa'nın sahip olduğu ahlâkî ve vicdânî olmaktan uzak teknolojik gücüne dayandığı gibi, Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" tezi de yine Avrupanın bu yok edici, sömürücü gücünün sürdürülmesine yönelik bir ön hazırlık çalışmasıdır. Buna karşılık İslâm Medeniyeti, güçten çok, ahlâkî ve vicdânî bir medeniyet olmuştur ki bunda tasavvufun rolü büyüktür.

Medeniyetlerin maddî unsurlarını anlatmak aynı zamanda söz konusu unsurların dayandığı manevî unsurları da anlayıp tanımamıza katkı sağlar. Ancak yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi medeniyetler, daha çok maddî unsurlarıyla somutlaşırlar. Bunlar da genellikle iktisat, eğitim, sanat, edebiyat, ictimaî hayat ve siyaset olarak karşımıza çıkarlar. Biz de çalışmamızın bu kısmında sınırları zorlamadan, İslâm Medeniyeti'ni bu unsurlar çerçevesinde ele alıp, tasavvufun bu unsurların gelişmelerine yaptığı katkıyı anlatmak suretiyle konuyu işlemeye çalışacağız. Ayrıca İslâm Medeniyeti'nin ortaya koyduğu (yapmacık değil) gerçek hoşgörüyü ele alıp tasavvuf bağlamında inceleyeceğiz.

2.1. Tasavvufun İktisad'a Katkısı

Medeniyetlerin önemli unsurlarından birisi iktisattır. İktisat denince akla ticaret ve tüccar, bir diğer deyişle esnaf ve zanaatkârlar gelir. İslâm Medeniyeti'nde loncalar, bu anlamda önemli yere sahiptir. Lonca sistemi, iktisadî üretime, dağıtıma ve hizmetlere katılan herkesi kapsar. İslâm Medeniyeti'nde, yüksek rütbeli bürokratlar, asker ve

ulemâ hariç, medîne (şehir) halkı zanaat ve sanatlarına göre loncalarda örgütlenmiştir. Zanaatkârlar, tüccarlar, simsarlar, çalgıcılar, hayvan sürücüleri, boya evleri, dabakhâneler lonca kapsamındadır. Aynı şekilde dükkânı olmadığı halde evde ya da dışarıda çalışan boyacılar, baca temizleyicileri, sucular, şerbet satıcıları ve ekonomiye dâhil benzeri diğer meslek dalları da loncaların kapsamında bulunmaktadır.⁴³ Loncaların İslâm Medeniyeti'ndeki ismi, liderliğini Şeyh Ahî Evren Nasıruddîn (öl.660/1262)'in yaptığı Ahîlik (kardeşlik) teşkilatıdır. Ahîliğin kuruluşu ise mutasavvıflara ve tasavvufa dayanır.⁴⁴

Bütün üyeleri çalışan insanlardan oluşan Ahîlik teşkilatının kâideleri, dinin ışığı altında hazırlanmış ve "Fütüvvetnâme" denilen bir nevî tüzüklerle tespit edilmiştir.⁴⁵ Tekkeye giriş ile ticaret ve rûhî hayatın tüm tatbik tarzları bu tüzüklerde yer almıştır. Bu teşkilat ile bir hırka bir lokma anlayışı yerine mistik hayatla ekonomik hayatın sentez ve canlılığı hâkim olmuştur. Burada dinle hayat, aşkla ibâdet, dünya ile âhiret birleşmiştir. Ticaret ve alış verişte ahlâk, insana hürmet, diğergâmlık, kanaat gibi hususlar ön plana çıkmıştır. Ayrıca gündüz oluşan yorgunluk akşamları tekkelerde yapılan ihvân sohbetleri ile giderilmiş ve böylece meslektaşlar arası muhabbet geliştirilmiştir.⁴⁶ Büyük-küçük, zengin-fakir, bütün zanaatkâr ve esnafın tasavvufî bir kurum olan Ahîlik Teşkilatı etrafında örgütlenmiş olması tasavvufun, İslâm Medeniyeti'nin önemli unsurlarından biri olan ekonomiye, dolayısıyla medeniyete katkısını göstermesi bakımından önemlidir.

Ahîlik kurumu, fütüvvet hareketine dayanır. Fütüvvet hareketi kuruluşu itibariyle iktisadî değil ahlâki bir harekettir. İktisadî bir hüviyet alması ise daha sonraları olmuştur.⁴⁷ Ahlâki esas alan bu hareket, zamanla çalışanların teşkilatı haline gelmiş ve Ahîlik kurumunun oluşmasını sağlamıştır. Tasavvufun temel ıstılahlarından olan zühd, tevek-

⁴³ Yusuf İbiş, "İktisadî Kurumlar", *İslâm Şehri*, haz.: R. B. Serjeant, İz Yay., İstanbul 1997, ss.145-146.

⁴⁴ Bkz.: Ziya Kazıcı, "Ahîlik", *DİA*, İstanbul 1988, c. I, s. 540.

⁴⁵ Bkz.: Abdurrahmân Sülemî, *Kitâbü'l-fütuvve*, tahk.: Süleyman Ateş, Matbaatu Câmîati Ankara, Ankara 1397/1977.

⁴⁶ Mustafa Kara, *Din Hayatı Sanatı Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yay., İstanbul 1990, ss. 125-126; Bkz.: Yavuz Demirtaş, "Tasavvufî Kurumların Fonksiyonları ve Türk Müsîkisine Katkıları", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2017/8(2), s. 194.

⁴⁷ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s.121.

kül, sabır, kanaat gibi terimlere Ahîlik içerisinde getirilen farklı yorumlar ve bunlar etrafında gelişen ahlâklı dürüst iktisat, ticâret ve sanat dikkat çekicidir.⁴⁸ Ahîlik kurumu ahlâkla iktisadî hayatı iç içe geçirmiştir. Bu beraberlik, Fütüvet kitaplarında açıkça görülmektedir. Diğer medeniyetlerin geliştirdiği “Tüketimin olmayışı felakettir” tezinin aksine Ahîlik Teşkilatı’nın temeli tamamen dinî ve tasavvufîdir.⁴⁹ Özellikle Osmanlı’da ekonomik yapı ile bünyesinde sanat faaliyetleri yürütülen esnaflığın mutasavvıflar tarafından kontrol edildiğini söylemek, hiç de abartılı olmaz.⁵⁰ Dolayısıyla İslâm Medeniyeti’nin oluşturduğu iktisat ve sanat, tasavvuf kurumu çerçevesinde şekillenmiş ve ahlâkî bir iktisat olmuştur, demek yanlış olmaz.

Ayrıca Ahîlik Teşkilatı’nda, bütün zanaatkârları loncada toplayan silsile, Hz. Alî (r.a.) vasıtasıyla Peygamber (s.a.v.)’e ulaşır.⁵¹ Bu da gerek yapılan işin, gerekse niyetin hâlis ve sağlam olmasını gerekli kılar. Bunun için, tasavvufî ahlâkla şekillenmiş olan İslâm Medeniyeti’nde iktisadî anlamda yapılan her işte ihlâs, samimiyet ve manevâyat bir arada olmuştur. Bu durum, ahlâklı bir ticareti/iktisadı sağladığı gibi, esnaf arasında da birlik ve beraberliği meydana getirmiştir. Yapılan işlerde ticâret kadar, hatta daha çok, Allah rızası amaçlanmıştır. Eli işte olan esnafın gönlü sürekli Allah ile beraber olmuştur. Ahîler için, “*Dest bâ kâr, dil bâ yâr*” yani el işte gönül yâr (Allah) da, sözü bu durumu ifâde etmek için söylenmiştir. Ayrıca tasavvuf, tesis etmiş olduğu vakıf ve hayır kurumları vasıtasıyla toplumun maddî bakımdan daha müreffeh bir düzeye gelmesini sağlamıştır.⁵²

2.2. Tasavvufun Eğitime/İlme Katkısı

Medeniyetlerin ana unsurlarından birisi de eğitimidir. İslâm, eğitime dolayısıyla ilim ve ilim ehline çok önem vermiştir. İlk emri “oku” olan bir medeniyet için farklı bir durum zaten beklenemezdi. İslâm

⁴⁸ Sülemî, *Kitâbü’l-fütuvve*, s. 64; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 117; Kazıcı, *Ahîlik*, c. I, ss. 540-541.

⁴⁹ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s.121.

⁵⁰ Demirtaş, “Tasavvufî Kurumların Fonksiyonları”, s. 195.

⁵¹ İbiş, *İktisadî Kurumlar*, s. 157; Ayrıca bkz.: Sülemî, *Kitâbü’l-fütuvve*, ss. 58-59.

⁵² Demirtaş, “Tasavvufî Kurumların Fonksiyonları”, s. 194.

Medeniyeti'nde, eğitim ve ilim, dünyevî olmaktan çok uhrevîdir. Yani, ilim öğrenen ve öğreten âlimin amacı, dünyevî menfaat değil, Allah rızasıdır. Bunun için İslâm Medeniyeti'nde ilim, amel etmek, fiiliyata dökmek ve böylece Allah'ın rızasına uygun kul olmak amacıyla öğrenilir. Dolayısıyla medeniyetimizde eğitim, sadece bilgi kazanmak, iyi yurttaş olmak, geçimini sağlamak ya da güç sahibi olmak için değil, esasen manevî ve ahlâkî gelişme için bilgi edinme aracı olarak kullanılmıştır.⁵³

İslâm Medeniyeti'nin ilk dönemlerinde görülen zühde dayalı hayatta da bu durum görülmektedir. Sahabe öğrendiklerini, hayata geçirmek ve Allah'ın rızasına uygun bir kul olmak için öğrenmiş ve hayatına tatbik etmiştir. Sûfi geleneğin ilkleri kabul edilen Eshab-ı Suffa da ilmi aynı amaçla öğrenmişlerdir. Buna göre hayat, zühd ve takvâ ile anlam kazanır olmuştur. Bu durum daha sonra gelen âlimlerde de genel anlayış olmuştur. Mezheb imâmları da bu kanaati taşımış, zühd ve takvâsız bir hayatın olamayacağını kabul etmişlerdir. İslâm Medeniyeti'nin ilk dönemlerinde tekke ve medreselerdeki hâkim görüş de bu olmuştur. Zamanla medreseler, zâhirî ilimleri temsil edip, düşünce alanında faaliyet gösterirken, tekke erbabı, toplumun rûhuna yön vermiştir. Böylece Peygamber (s.a.v.)'in şahsında topladığı zâhir ve bâtını, medrese ve tekkeler kendi aralarında uyumlu bir şekilde taksim etmiştir, denilebilir. Zâhirsiz bir bâtın olamayacağı gibi, bâtınısız bir zâhir de düşünülmemiştir. İmâm Mâlik (öl.179/795)'in: *"Fıkıh okumadan tasavvufa yönelen zındık, tasavvufu bilmeden fıkha dalan ise fâsık olur. İkisinin birleştirilmesinden ise hakikat doğar"*⁵⁴ sözü bu durumu açıklar mahiyettedir. Bu birlik rûhu ilk dönemlerde tekke ve medreselerin birlikte hareket etmesini ve birçok zaman aynı çatı altında olmalarını sağlamıştır. Tekke ve medrese birlikteliği, bir diğer deyişle zâhirle bâtın birlikteliği ve ilmin amel için öğrenilmesi anlayışı X. Asra kadar devam etmiştir.⁵⁵ Dolayısıyla buralarda yetişen düşünce, fikir ve gönül ehli insanlar, İslâm Medeniyeti'nin gelişmesine önemli katkılar sağlamışlardır.

⁵³ Hişama Naşabî, "Eğitim Kurumları", *İslâm Şehri*, haz.: R.B. Serjeant, çev.: Elif Topçugül, İz Yay., İstanbul 1997, s. 97.

⁵⁴ Bkz.: Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, ss. 79-80.

⁵⁵ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, ss. 79-82.

Böylece ilk başlarda ilim, âmel etmek ve Allah rızasına nâil olmak için öğrenilirken, daha sonraları bu düşünce değişmeye ve ilim tahsiline, dünya gayesi hâkim olmaya başlamıştır. Medreselerde yetişenlerin, devletin çeşitli makamlarına atanmaları geleneği, potansiyel olarak içinde dünyevi paye gayesi de barındırmaktaydı. Tabii ki bunu tüm medrese ehli için söylemek mümkün değildir. Bu durum karşısında tekkeler, ilmin asıl gayesini daha çok muhafaza etmişlerdir, denilebilir. Nitekim İslâm Medeniyeti gelişip kuvvetlenmeye, dünya refahı, mevki makâm arzusu artıp, dünyevileşme çoğalınca buna ilk ciddi tepki sûfilerden gelmiştir. İlk sûfi zâhidlerden Hasan Basrî(öl.110/728), Süfyan Sevri (öl.168/785), Beyâzîd Bistâmî (öl.261/875), İbrahim b. Ethem (öl.161/778), Mâlik b. Dinâr (öl.131/748), Abdullah b. Mübârek (öl.181/797) gibi şahsiyetler,⁵⁶ ilim ve makâmın Allah rızası için olması gerektiğini tekrar hatırlatmış, deyim yerindeyse İslâm Medeniyeti'nde eğitim ve ilmin asıl gayesini yeniden vurgulamışlardır. Böylece Medine, Kûfe, Basra ve Horasan'da öze dönüşü gaye edinen ve ilim eğitiminin asıl gayesini hatırlatan ilk zühd mektepleri, bu şahsiyetler etrafında kurulmuştur. Bu mektepler etrafında İslâm Medeniyeti'nin rûhî yapısı şekillenmiştir. Aynı zamanda İslâm Medeniyetinin unutulmaz şahsiyetleri yetişmiş ve toplumun rûh birlikteliği sürdürülmüştür.⁵⁷

Toplum için aynı zamanda çimento görevi yapan bu birleştirici rûh, hicri III-IV. yüzyılda Bağdat, Nişabur, Şam ve Mısır gibi İslâm Medeniyetinin önemli bölgelerinde Hamdûn Kassar (öl.271/884), Zünnûn Mısrî (öl.245/859), Ebû Süleyman ed-Darânî(öl.215/830), Cüneyd Bağdâdî (öl. 297/909), Ebû Hüseyin en-Nûrî (öl. 295/908) gibi tarihi sûfi şahsiyetler etrafında devam etmiş ve İslâm Medeniyeti'ne katkıda bulunmuştur.⁵⁸

İslâm Medeniyeti'nin önemli köşe taşlarından olan mutasavvıflardan Kuşeyrî (öl.465/1072), Ebû Ali Farmedî (öl. 477/1084) ve onun talabesi İmâm Gazzâlî (öl.505/1111)' yi anmadan İslâm Medeniyeti'nin

⁵⁶ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1984, s. 16.

⁵⁷ Bkz.: Abdurrezak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf ve Tarikatlar*, Bursa Akademi, Bursa 2016, ss. 27-58.

⁵⁸ Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 90-136.

ilim ve eğitimini anlamak mümkün olmaz.⁵⁹ Yani İslâm Medeniyeti'nin getirdiği takvâ, ilim ve amel birlikteliğinin korunup sonraki nesillere aktarılmasında sûfilerin büyük katkısı olmuştur. Bu anlattıklarımız aynı zamanda tasavvuf ve mutasavvıfların İslâm Medeniyeti'nin ilim ve eğitim ayağına yaptıkları katkıyı da göstermektedir.

Bir sonraki adım Selçuklular dönemidir. Bu, aynı zamanda tasavvufun tarikatlar şeklinde kurumlaştığı dönemdir. Bu dönemde, İslâm Medeniyeti'ne damgasını vuracak ve bu medeniyetin düşünce ve yapısını önemli ölçüde etkileyecek olan Kâdiriyye, Adeviyye, Rıfâiyye, Yeseviyye, Mevleviyye, Ekberiyye, Kübreviyye gibi tarikatlar kurulmuştur.⁶⁰ Bundan sonra İslâm Medeniyeti gölgesinde kurulmuş olan tüm Müslüman devletlerinde bu tarikatları ve etkileri mutlaka olmuştur. Dolayısıyla aynı zamanda birer eğitim kurumu olan tarikatlar, İslâm Medeniyeti'nin şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır.

Tekkelerde verilen eğitimle, İslâm Medeniyeti'nin önemli göstergeleri olan âdâb-ı muâşeret, tarih, coğrafya, astronomi gibi ilimlerin yanı sıra, hat, tezhîb, edebiyat ve mûsikî gibi güzel sanatların eğitimi de yapılmıştır. İnsanın manen olduğu kadar maddeten de yücelmesine yönelik eğitim veren tekkeler, manevî ilimlerde olduğu gibi maddî ilimlerin de merkezi olmuş, yeri ve zamanına göre bir nevi medrese görevi görmüşlerdir.⁶¹

Yine eğitim açısından henüz kurumlaşmamış olan Osmanlı'nın ilk dönemlerinde, medreseler kurumlaşmaya kadar, eğitim ihtiyacını tekkeler karşılamıştır. Medreseler açılınca da akademik eğitimi medreseler, geniş halk kitlelerinin eğitilmesinde ise tekkeler görev yapmışlardır.⁶² Semiha Ayverdi'nin dediği gibi, “Devletin kuruluş ve yükseliş devirlerinde tekke ve zâviye demek vazife şuuru ile zinde ve mesuliyetlerini idrak etmiş toplulukların müşterek bir idealde el ele ve baş başa verdikleri tasfiye ve terbiye ocakları demektir.”⁶³

Kısaca daha ilk dönemlerde kurulan zühd mektepleri ve ardından gelen tarikatlar vasıtasıyla geniş halk kitlelerine ulaşılmış ve İslâm'ın

⁵⁹ Bkz.: Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 16.

⁶⁰ Kara, *Tekkeler ve Zaviyeler*, s. 84.

⁶¹ Demirtaş, “Tasavvufî Kurumların Fonksiyonları”, ss. 196–197.

⁶² Demirtaş, “Tasavvufî Kurumların Fonksiyonları”, s. 198.

⁶³ Semiha Ayverdi, “Mesnevî Terbiyesi ve İnsanlık”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, (Şubat, 1974), s. 26.

amel için ilim anlayışı sürekli canlı tutulmuştur. Bu amaç, birçok büyük mutasavvıf âlimin yetişmesine ve bunların birçok eşsiz kitap yazmalarına, dolayısıyla İslâm Medeniyeti'nin ilmî açıdan gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Öyle ki, İslâm Medeniyeti'ne ilim ve eğitim anlamında katkıda bulunanları anlatırken; Muahsibî (öl.243/857), Kelâbâzî (öl.380/990), İmâm Gazzâlî (öl.505/1111), Kuşeyrî (öl.465/1072), Hucvirî (öl.465/1072), İbn Arabî (öl.638/1240), İmâm Nevevî (öl.676/1277), Kâdı Beydâvî (öl.685/1286), Davud Kayserî (öl.751/1350), İbn Hacer Askalanî (öl.852/1449), Cürcânî (öl.816/1413), İmâm Süyûtî (911/1505), Abdulvahab Şa'ranî (öl.973/1565), İbn Hacer Heytemî (öl.974/1567), Molla Fenarî (öl.834/1431), Hacı Bayram-ı Velî (öl. 833/1430), Akşemseddîn (öl.863/1459) vb. sûfî âlimleri anmadan geçmek mümkün olmaz.

2.3. Tasavvufun Sanata Katkısı

İslâm Medeniyeti'nde tekke, zâviye, dergâh, hankâh, ribât gibi değişik isimlerle anılan tasavvufî kurumlar, aynı zamanda pek çok dinî, içtimâî, bedî ve sanatsal faaliyetlerin merkezi haline gelmişlerdir.⁶⁴ Tabii ki İslâm Medeniyeti'nin, tevhîd inancına dayalı dini karakterde bir medeniyet oluşu, söz konusu sanatların şekillenmesinde etkili olmuştur.⁶⁵ Zira bu Medeniyet'in iki önemli temeli vardır. Bunlar, Kur'ân ve Sünnettir.⁶⁶ Dolayısıyla İslâm Medeniyeti'nin ortaya koyduğu maddî ve manevî ürünler, dinin bu iki temeli bağlamında ve tevhîd inancı çerçevesinde oluşmuştur. Bu özellik, İslâm Medeniyeti'nin yönetim, sanat, şiir ve edebiyat gibi diğer unsurlarının gelişip biçimlenmesinde de etkili olmuş ve bunların her türlü politeist akidelerden uzak kalarak şekillenmesini sağlamıştır. Bu temel özellik İslâm Medeniyeti'nde; nakışçılık, oymacılık, tezhip ve bina süsleme sanatlarında şaheserler ortaya koymasında etkili olmuştur.⁶⁷

Tekkeler, medeniyetlerin vazgeçilmez unsurlarından olan ilim, fi-

⁶⁴ Kara, *Türk tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 115.

⁶⁵ Bkz.: Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, s. 9.

⁶⁶ Bkz.: Kayaoğlu, *İslâm Kurumları Tarihi*, s. 10.

⁶⁷ Çetinkaya, "Medine, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti", s. 41.

kir ve sanat için gerekli olan akıl, zihin ve gönül dünyalarını yönlendirmek sûretiyle İslâm Medeniyetine büyük katkıda bulunmuştur.⁶⁸ Güzel sanatlar, gönül ve his merkezli olmaları bakımından, gönül ve duygu merkezleri olan tasavvufî kurumlar dediğimiz tekkelerde neşv-u nemâ bulma imkanı görmüştür. Diğer bir deyişle, tekkelerde kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesi sonucu ince bir rûh ve duygu sahibi insanlar halini alan sûfilerin gönül ve duygu pınarlarından adeta estetik ve sanat fışkırmıştır. Zira her ikisinde de amaç, “Güzeller güzelini bulmaktır”⁶⁹ Mevlânâ’nın *Mesnevîsi* gibi birçok tasavvufî eserde “Güzeller güzelini bulma” arzusu ana hedef olmuştur. Bu anlamda “*Mesnevî*”, aynı zamanda estetik sanatın muazzam bir örneğidir.⁷⁰

Sûfî sanatkârların, güzeller güzelini bulma arzuları, tekkelerde İslâm Medeniyeti’nin önemli unsurlarından olan sanat ve sanatçıların yetişmesini sağlamıştır. Mesela Mevlânâ’nın şiir ve edebiyat alanındaki eşsiz eseri olan *Mesnevî*, bu alana büyük katkı sağladığı gibi, öte yandan *Mesnevî* kitaplarının süslenmesi ayrıca kitap kenarı tezhib sanatına büyük katkılar sağlamıştır. XIII. Yüzyılda Muhammed Abdullah el-Konevî el-Veledî’nin hattıyla temize çekilmiş olan Mevlânâ’nın *Mesnevîsi*’ne Muhlis b. Abdullah el-Hindî tarafından yapılmış olan tezhib, bu alanın önemli örneklerindedir. Müzehhib Muhlis’in bu kitap tezhibi, o güne kadar İslâm âleminde görülmemiş zenginlik ve özgünlükte olup, çağdaşları arasında baş köşede yer almıştır.⁷¹

Tasavvufun geliştirdiği sanatın temelinde aşk vardır. Bu da “Güzeller güzelini bulma” arzusu ve iştiyakıdır. Bu arzu ve iştiyak, ince rûh sahiplerinin gönül pınarlarından adeta fışkırarak, tahta oymacılığında, rahlecilikte, kâğıt süslemede, tezhib ve hatta sanata dönüşmüştür. Bu durum İslâm Medeniyetine etik estetik sanat olarak damga vurmuştur. Tasavvuftaki bu aşk anlayışı, Beşir Ayvazoğlu’nun dediği gibi, tüm İslâm sanatlarının temelini teşkil etmiştir.⁷²

Kısaca mimarîde, minyatür sanatında, tezhib, hat, musîki gibi bir-

⁶⁸ Kara, *Türk tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 113.

⁶⁹ Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 119.

⁷⁰ Bkz.: Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği ve İnsan*, Çağ Yay., İstanbul 1989, s. 21.

⁷¹ Filiz Çağman-Zeren Tanındı, “Tarikatlarda Resim ve Kitap Sanatı”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*, haz.: Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014, s. 686.

⁷² Bkz.: Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği ve İnsan*, s. 38.

çok sanatın İslâm Medeniyeti'ne kazandırılmasında tasavvufun rolü büyük olmuştur. Mustafa Kara'nın şu cümlesi bunu özetler mahiyettedir: “*Seyretmeye doyamadığımız mimarî eserler, minyatürler, tezhipler, hatlar, dinlemekten bıkmadığımız ilâhîler'in beşeriyete hediye edilmesinde en etkin rolü mutasavvıflar oynamıştır.*”

2.4. Tasavvufun Edebiyata Katkısı

İslâm Medeniyeti'nde edebiyat da önemli bir yer tutar. Bunda mutasavvıfların önemi azımsanamayacak kadar çoktur. Öyle ki, Tasavvufî edebiyatı çıkardığımızda geriye pek fazla bir şey kalmamaktadır. İbn Arabî, İbn Fâriz, Mevlânâ, Eşrefoğlu Rûmî, Yûnus Emre, Molla Cezerî, Ahmed-i Xânî gibi daha pek çok çağlar üstü şâir ve edîbin büyük bir kısmı sûfî olup, tasavvuf dünyasının İslâm Medeniyeti'ne kazandırdığı şahsiyetlerdir. Divân Edebiyatı'nın önde gelen kurucuları mutasavvıf şahsiyetler olması bunun en büyük kanıtıdır. Buna örnek olarak Nefî, Nedîm, Bahâî, Cevrî, Vecdî, Ahmed Dede, Nâilî, Örfî, Feyzî-i Hindî, Tâlib-i Amulî, Kelim-i Hemedânî, Sâib-i Tebrizî, Şeyh Gâlib gibi edebiyatın en velud şâirlerinin aynı zamanda mutasavvıf olduklarını söylemek, daha fazla söze gerek bırakmayacaktır. Yine Divan Edebiyatına hikmet ve felsefeyi sokan ve böylece Ragıb Paşa ve Tâib gibi şahsiyetlerin yetişmesinde etkili olan Nâbî'nin Mevlevî olduğunu hatırlatmak gerekir.⁷³

Mutasavvıfların tevhîd anlayışları, ince rûhlu bu insanları sanat, şiir, edebiyat, hat ve tezhib sanatına yönlendirmiştir. Bu yönleyle mutasavvıflar içerisinde, çok büyük şâir, edebiyatçı, hattâtlar yetişmiştir. Burada İslâm Medeniyeti'nin düşünce alanına vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhûd gibi tevhîd çerçevesinde şekillenmiş iki önemli tevhîd düşüncesinin kazandırıldığını da hatırlatmak gerekir.⁷⁴ Zira Mutasavvıfların ürettiği bu düşünce, lehte ve aleyhte birçok kitap yazılmasına, düşünür yetişmesine katkı sağlamış ve böylece medeniyetin temel

⁷³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Yay., İstanbul 2006, s. 410; Demirtaş, “Tasavvufî Kurumların Fonksiyonları”, s. 199.

⁷⁴ Bkz.: Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği ve İnsan*, ss. 67-68.

kaynakları sayılan birçok kitabın yazılarak İslâm Medeniyeti'ne kazandırılmasını sağlamıştır.

2.5. Tasavvufun İçtimaî Hayata Katkısı

Tasavvufun eğitim kurumları olan tekkelerde kendilerini rûhen geliştiren dervişler, etraflarındaki insanlarla da ilgilenmiş ve böylece sağlıklı bir toplum oluşmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Yeni fethedilen yerlerde toplumla ilgilenmek amacıyla devletin isteğiyle dergâhlar kurularak buraların İslâmlaşması sağlanmıştır. Orta Asya'dan Malezya'ya, Kuzey Afrika'dan Kafkasya'ya, Hazar'dan Varna'ya kadar bu amaçla kurulan tekkelere uğrayan yolcu ve yabancı misafirlerden, buldukları tasavvufî atmosferden ayrılmak istemeyip Müslüman olanların sayısı azımsanamayacak kadar çok olmuştur.⁷⁵

Ayrıca tekke ve zâviyeler, yolcular için birer kervansaray, kimse-sizler için sığınma yerleri, gelen geçenin yoksulların karınlarını doyurabilecekleri aş evleri, eğitim öğretimin yapıldığı mektepler, birçok kaynağın bulunduğu kütüphane, ibâdet edilen câmî, manevi ve ahlâkî eğitimin verildiği mekân, rûh ve sinir hastalıklarının tedavi edildiği bir nevi tedavi merkezi, ince işçilik ve rûh dingilliği isteyen güzel sanatlar merkezi, hatta spor faaliyetlerinin yapıldığı mekânlar olmuştur. Okçular tekkesinde okçuluk, güreş için güreşçiler tekkesi kurulmuştur. Daha sayamadığımız birçok alanda faaliyet göstermiş olan tekke ve zâviyeler, böylece İslâm Medeniyeti'ne içtimaî boyutta önemli katkılar sağlamıştır.⁷⁶

2.6. Tasavvufun Askeri ve Siyasî Alana Katkısı

Askerî ve siyasî anlamda da İslâm Medeniyeti'nde tasavvuf ve tarikatların etkisi olmuştur. Daha İslâm'ın ilk yıllarından itibaren kurulmaya başlanmış olan ve tekkelerin ilk örnekleri sayılan ribâtlar, askerî amaçlı kurulmuş mekânlardır.⁷⁷ Ribât ve tekkelerde hem ne-

⁷⁵ Bkz.: Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, ss. 170-188.

⁷⁶ Bkz.: Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, ss. 170-188.

⁷⁷ Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, ss. 191-192.

fisle (büyük cihâd) hem de düşmanla cihâd (küçük cihad) olarak bilinen her iki cihâda hazır eleman yetiştirilmiştir. Barış zamanında nefisler tezkiye edilip, yardımlaşma ve diğergamlıkla toplumsal huzur ve birliklilik sağlanırken; tezkiye edilmiş nefislerle her an Allah yolunda savaşmaya hazır erler olarak aynı zamanda düşmana karşı savaşacak derviş mücâhidler yetiştirilmiştir. Hatta bazı tarikatlar askerî cihâdı ana gaye edinmiş ve her yıl Bizans başta olmak üzere düşman üzerine düzenli seferler göndermişlerdir. Kazerûniye Tarikatı bunun en tipik örneğidir.⁷⁸ Yukarıda bahsettiğimiz fütüvvet/Ahîlik teşkilatının seyfiye kolu, bu görevi ifâ etmiş, aynı zamanda Ahî şeyhi olan Şeyh Edebâlî ve fikirdaşlarının Osmanlıya kattığı güç ve enerji sayesinde Bizans neye uğradığını şaşırmıştır.⁷⁹

İslâm Medeniyeti'nde önemli bir yer tutan Osmanlı Devleti'nin kışlasının Bektaşilik Tarikatı etkisinde olduğu ve daha sonra bu etkinin Hâlidilik başta olmak üzere diğer tarikatlara geçtiği bilinmektedir.⁸⁰ Tarikat ve asker ilişkisi aynı zamanda orduya manevî güç vermiş ve moral gücünü artırmıştır ki, günümüzde dahi ordular için moral gücün ne denli önemli olduğu tüm dünyada bilinmektedir.⁸¹

Diğer taraftan padişah sûfî ilişkileri Selçuklulardan itibaren kuvvetli olmuştur. Osmanlılarda bu durum daha da gelişmiş ve hemen bütün padişahlar bir tarıkata intisab etmişlerdir.⁸² Osmanlı'nın ilk kurucusu olan Osman Bey, Şeyh Edebalî'nin damadı olmuş ve devletin kuruluşunda bu Şeyh'in fikirlerinden önemli ölçüde istifade edildiği bilinmektedir. Tüm ısrarlarına rağmen tekkesini bırakıp gelmeyen Geyikli Baba namındaki sûfî'yi ziyarete kendisi gitmek zorunda kalan Orhan Gâzî ile Geyikli Baba arasındaki bağ bilinmektedir. II. Murad'a kılıç kuşatan Emir Sultan ismindeki sûfî'nin padişah nezdindeki etkisi kaynaklarda aktarılmıştır. Fatih Sultan Mehmet'le şeyhi Akşemseddîn arasındaki ilişkinin benzeri II. Beyazıt ile Halveti şeyhi

⁷⁸ Bkz.: Tek, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, ss. 367-368.

⁷⁹ Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, ss. 191-210; Demirtaş, "Tasavvufî Kurumların Fonksiyonları", s. 196.

⁸⁰ Bkz.: Kara, *Türk tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, ss. 118-119.

⁸¹ Bkz.: Kara, *Türk tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 211.

⁸² Bkz.: Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 18; Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, s. 165.

Cemal Halveti arasında görülmektedir. Yavuz Sultan Selim’le Sümbül Sinan, Kanuni ile halveti Şeyhi Şeyh Nureddin Zâde, Şeyh Azîz Mahmud Hüdâyî ile I. Ahmet, Mevlevî şeyhi Abdulhalim Efendi ile II. Abdulhamit arasındaki bağ bunun ispatıdır.⁸³Hatta II. Abdulhamîd’in tahta getirilmesinde Mevlevî şeyhi Şeyh Osman Salahaddîn Dede’nin etkili olduğu, Şeyh’in tahta geçiş töreninde hazır bulunduğu kaydedilmiştir. Ayrıca III. Selim, II. Mahmûd ve V. Reşâd’ın Mevlevî oldukları bilinmektedir.⁸⁴

Yine tahta çıkan Osmanlı padişahlarının Eyyüb Ensârî’nin kabri-ni ziyâret edip, kılıç kuşanmaları da Osmanlı’nın tasavvufu ne kadar içli dışlı olduğunu göstermesi açısından önemlidir.⁸⁵ Başka bir deyişle, yöneticileri derviş olan Osmanlı’nın kurumlarına, dolayısıyla İslâm Medeniyeti’nde tasavvufun ne denli etkili olduğunu gösterir.

Cihâda, dolayısıyla askere önem veren İslâm dininde her fert aynı zamanda bir asker ve bir mücahittir. Bu ilk dönemlerde çok belirgin bir şekilde görülmekteydi. Hatta Müslüman sayısı ile cihada katılanlar sayısı aynı idi. Zamanla düzenli orduların kurulmasıyla da bu durum devam etmiştir. Askerde cihâd rûhunu diri tutmak, maneviyatı yükseltmek çoğu zaman tasavvuf ehline kalmıştır. Bu rûh tekkelerde devam ede gelmiştir. Kurtuluş savaşında da tekkeler büyük gayretler göstermişlerdir. Çoğunluğunu mevlevî dervişlerin oluşturduğu “Mücahidîn-i Mevleviyye Alayı” kurtuluş savaşına katılmış, sancağı Alay komutanı Veled Çelebî’ye vekaleten Yenikapı Mevlevihânesi Şeyhi Abdalbaki Efendi taşımıştır. Aynı şekilde Üsküdar Özbekler Tekkesi, Eyüp Hatûniye Tekkesi Kurtuluş Savaşı’na katkıda bulunmuş tekkelerden bir kaçıdır. Ayrıca Anadolu dışında Derne’de “Zaviyey-i Beyzâ”nın kurucusu Sidi Muhammed etrafında mücâhidleri toplarken, ardından gelen Muhammed Mehdî Senûsî ve Ahmed Senûsî, cihad rûhunu diri tutmuşlardır.⁸⁶Bu arada İtalyanlara karşı kahramanca mücâdele verip, Libya’da cihadı diri tutmak sûretiyle işgalci güçlere karşı kitleleri harekete geçirmiş olan Ömer Muhtar’ın bir Senûsî şey-

⁸³ Bkz.: Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, ss. 165-167.

⁸⁴ Bkz.: Gölpinarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, ss. 251-252.

⁸⁵ Bkz.: Kara, *Tekke ve Zaviyeler*, s. 168 (25. Dip not).

⁸⁶ Bkz.: Kara, *Türk tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, ss. 212-226.

hi; Kafkas kartalı Şeyh Şâmil'in Hâlidî Nakşibendî olduğunu hatırlatmak gerekir.⁸⁷ Tasavvuf ve tarikatlar ayrıca İslâm Medeniyeti'nin birçok kıtaya götürülüp tanıtılmasında ve İslâm'ın buralarda tanınıp yayılmasında da büyük rol oynamıştır.

2.7. Tasavvufun Hoş Görü Anlayışının Yerleşmesine Katkısı

İslâm Medeniyeti'nin önemli yönlerinden birisi de içerisinde muazzam bir hoş görüyü barındırmasıdır. İslâm, fethettiği yerlerde yaşayan insanların din ve inançlarına müdahale etmemiş ve ibâdetlerini yapabilmelerini teminat altına almıştır. Bu kadar geniş tolerans ve hoşgörüyü dünya tarihinde başka bir medeniyette görmek mümkün değildir. Dolayısıyla dinî prensipler üzerine inşa edilen İslâm Medeniyeti, bütün din ve inançlara özgürlük ve yaşam hakkı tanımıştır.⁸⁸

İslâm'daki söz konusu hoşgörünün pratik hayatta en önemli temsilcileri hiç şüphesiz mutasavvıflar olmuştur. Öyle ki, İslâm Dini'nin hoş görüşü, sevgi, muhabbet boyutu anlatılırken Yunus Emre'ye, Mevlânâ'ya veya bir başka sûfi anlayışla yetişen bir mutasavvıfın görüşlerine veya hayatına atıfta bulunmadan anlatılabilmek neredeyse imkânsız gibidir.⁸⁹ “Yaratılanı yaratandan ötürü severiz” sözü, tek başına bunu anlatmaya yeter gibidir. Zira İslâm Medeniyeti için insan önemli ve saygıya değer bir varlıktır. İnsana insan olduğu için değer veren medeniyetlerin başında, İslâm Medeniyeti gelir. Bunun da en iyi tezahür ettiği yer tasavvuf ve tarikatlar olmuştur.⁹⁰

Kısaca İslâm tarihi incelendiğinde, İslâm Medeniyetinin göstergesi olan, ahlâk başta olmak üzere ilim, sanat, siyaset, askeri alan, iktisat, edebiyat gibi hemen hemen tüm alanlarda tasavvuf ve tasavvufî kurumlar olan tekke ve tarikatların çok büyük rol oynadıkları kolaylıkla görülmektedir.

⁸⁷ Bkz.: E.E. Evans prictchbard, *Ömer Muhtar Destam*, trc.: Kadir Özköse, Ensar Yay., Konya 2008, ss. 208-236.

⁸⁸ Çetinkaya, “Medine, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti”, s. 42.

⁸⁹ Bkz.: (<https://vahadergisi.wordpress.com/2008/07/08/tasavvufun-islam-dusuncesine-katkisi/erişim>, 17, 02,2018).

⁹⁰ Çetinkaya, “Medine, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti”, s. 42.

Sonuç

Medeniyetlerin, oluşumuna etki eden değişik faktörlerden bahsedilmekle beraber, bunların en önemlisinin din olduğu anlaşılmaktadır. Zira din, medeniyetlerin ortaya koyduğu tüm unsurlara etki eder. Bir diğer deyişle, medeniyetlerin görünen yüzü olan siyasî, ictimai, iktisadî, eğitim ve sanat gibi maddî unsurların şekillenip ortaya çıkması, dayandıkları dine göre olur. Tevhîd anlayışına dayanan İslâm Medeniyeti'nde resim ve heykelciliğin yerine daha çok, hat, tezhib ve minyatür sanatının gelişmesi gibi.

Medeniyetlerin temelini, inanç ve o inanca bağlı ahlâk sistemi oluşturur. Medeniyetleri oluşturan ve maddî unsurlar dediğimiz ekonomi, siyaset, ilim ve sanatlar, bağlı oldukları inancın tabii olduğu ahlakî değer ölçüsünde kıymet kazanır. Ahlakî olmayan siyaset, ekonomi, veya sanat, özlenen medeniyetin gerçekleşmesini sağlayamaz. O halde medeniyetlerin kurulması ve ayakta kalmasında toplumu kucaklayan ve manevî ihtiyaçlarını karşılayan değerler sisteminin varlığı şarttır. İslâm Medeniyeti'nde bu değerlerin en ön saflarında tasavvuf yer alır. Bir diğer ismi ahlâk olan tasavvuf, İslâm Medeniyeti'nin tüm unsurlarıyla ahlâklı bir medeniyet olmasında önemli rol oynamıştır.

İslâm Medeniyeti'nin düşünce hayatının bir ayağı medreseye bir diğer ayağı tekkeye dayanır. Dolayısıyla medeniyetler için önemli faktörlerden birisi olan düşünce hayatının gelişmesinde tasavvuf önemli etken olmuştur.

Tasavvufun fütüvvet anlayışı sonucu oluşan ve Ahilik Teşkilatı denen loncalar, İslâm Medeniyeti'nin iktisadını şekillendirmiş ve tasavvufî geleneğe dayalı güçlü ve dürüst bir ekonominin oluşmasını sağlamıştır.

Tasavvufî hayatın yaşam mekânları olan tekkeler, İslâm Medeniyeti'nde önemli roller üstlenmiş ve söz konusu medeniyetin farklı alanlarda gelişmesinde etkili olmuştur. Tekke çevresinde oluşan "Güzeller güzelini bulma" arzusu, medeniyetimize güzel sanatlar, hat, tezhib, minyatür, oymacılık, nakışçılık gibi alanlarda ince ve derin sanatların oluşmasını sağlamıştır. Böylece İslâm Medeniyetine has, etik ve estetiği olan sanatlar ortaya çıkmıştır.

Öte yandan tekkeler, edebiyatımızın gelişmesine büyük katkılar sunmuştur. Böylece tekke edebiyatı adı altında özel bir alan oluşmuştur. Kendisini arayan, sûfiler, gayeye ulaşma iştiağıyla ciltler dolusu şiirler yazmış ve böylece İslâm Medeniyeti'nde muazzam bir edebiyat oluşmuştur. Yunus'un, Mevlânâ'nın, İbn Fârız'ın, Molla Cezerî'nin bu iştiağıyla ortaya koydukları ürünler, çağları aşmış ve günümüz Avrupası'nda da etkilerini sürdürme bilmiştir. Mesela Mevlânânın farklı dillere çevrilmiş şiirleri sayesinde birçok kişi günümüzde de İslâm Medeniyetiyle tanışmakta ve önemli bir kısmı da Müslüman olmaktadır.

İslâm Medeniyeti'nin siyasî ve askerî teşkilatında da tasavvuf etkili olmuştur. Osmanlı ordusunda Bektaşilik ve daha sonra Hâlîdilik gibi tarikatlar vasıtasıyla ordunun manen güçlü ve sağlam olması arzu edilmiş ve böylece askerın morali yüksek tutulmaya çalışılmıştır. Ayrıca özellikle Selçuklulardan itibaren sûfiler ile sultanlar arasındaki ilişkiler, medeniyetimizin siyasetinin şekillenmesinde de tasavvufun etkili olmasını sağlamıştır.

Medeniyetleri oluşturan toplumlardır. Toplumun sağlıklı ilişkiler kurması ve dayanışma ruhunu sürdürmesi önem arz eder. İslâm Medeniyetinde toplumun bir arada kalması ve dayanışmasında tekkelerin dolayısıyla tasavvufun önemli katkıları olduğu bir gerçektir.

Kısaca, tevhîd ve ahlâka dayanan İslâm Medeniyetinin bu iki temele bağlı kalarak, iktisadî, askerî, siyasî, ictimâî, sanat ve bilim olarak gelişmesinde tevhid ve ahlâkî gaye edinmiş olan tasavvufun payı ve katkısı oldukça yüksek olmuştur.

Kaynakça

- Aktürk, Şener, "Braudel'den Elisa'a ve Hungtington'a Medeniyet Kavramının Kullanımları" *Doğu-Batı Dergisi*, (Mayıs, Haziran, Temmuz), Ankara 2007.
- Albayrak, Ahmet, "İbn Haldûn'un Medeniyet Tasarımı ve İnsan", *Journal of Islamic Research*, sayı: 21, (2010).
- Arıcı, Murat, *Medeniyet, Kurucu Unsurları ve Bir Gösterge Unsur Olarak Değer -Kavramsal Bir Analiz*, Çizgi Kitabevi, Konya 2015.

- Arsıanoğlu, İbrahim, “Kültür ve Medeniyet Kavramları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Velî Araştırma Dergisi*, sayı: 15 (2000).
- Ayvazoğlu, Beşir, *İslâm Estetiği ve İnsan*, Çağ Yay., İstanbul 1989.
- Ayverdi, Semiha, “Mesnevî Terbiyesi ve İnsanlık”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, (Şubat, 1974).
- Çağman, Filiz-Tanıdı, Zeren, “Tarikatlarda Resim ve Kitap Sanatı”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*, haz.: Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Medîne, Medeniyet ve İslâm Medeniyeti: Medîne’den Medeniyete”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 22, İstanbul 2010.
- Davutoğlu, Ahmet, “Fukuyama’dan Huntington’a: Bir Bonalımı Örtme Çabası ve Siyasi Teorinin Pragmatik Kullanımı”, *Medeniyetler Çatışması*, trc.: Murat Yılmaz, Vadi Yay., İstanbul 2017.
- Demirtaş Yavuz, “Tasavvufî Kurumların Fonksiyonları ve Türk Mûsikîsine Katkıları”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2017/8(2).
- Eliot, T.S. *Kültür Üzerine Düşünceler*, çev. S. Kantarcıoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1981.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Yay., İstanbul 2006.
- Gökâlp, Ziya, *Hars ve Medeniyet*, Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yay., Diyarbakır, 1972.
- _____, *Türkçülüğün Esasları*, haz.: Mehmet Kaplan, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976.
- (<http://tasavvuf.biz/islam-medeniyetinde-tasavvuf>, erişim, 03.03.2018).
- (<https://vahadergisi.wordpress.com/2008/07/08/tasavvufun-islam-dusuncesine-katkisi/erisim>, 17, 02,2018).
- Huntington, Samuel, P., “Medeniyetler Çatışması mı?”, *Medeniyetler Çatışması*, trc.: Murat Yılmaz, Vadi Yay., İstanbul, 2017.
- İbiş, Yusuf, “İktisadî Kurumlar”, *İslâm Şehri*, haz. R. B. Serjeant, İz Yay., İstanbul, 1997.
- İbn Haldûn, *Mukaddime*, trc.: Zakir Kadiri Ugan, MEB Yay., İstanbul, 1990.
- İbn Manzûr, Muhammed Mükrim, *Lisânü’l-Arab*, Dâru Sadır, Beyrût, ts.
- İslam Kurumları ve Medeniyeti Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yay., ts.

- Kara, Mustafa, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yay., İstanbul, 1990.
- _____, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul, 2010.
- Kayaoğlu, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1984.
- Kazıcı, Ziya, “Ahîlik”, *DİA*, İstanbul, 1988.
- Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1984.
- Kuşeyri, Abdülkerîm, *er-Risâle*, tahk.: Zurayk-Alî Abdulhamîd Ebû Hayr, Dârü'l-Hayr, Beyrût, 1416/1995.
- Kutluer, İlhan, “Medeniyet”, *DİA*, Ankara, 2003, c. XXVIII.
- Meriç, Cemil, *Kültürden İrfana*, İletişim Yay., İstanbul, 2017.
- Naşabî, Hişama, “Eğitim Kurumları”, *İslâm Şehri*, haz. R.B. Serjeant, çev. Elif Topçugil, İz Yay., İstanbul, 1997.
- Ocak, Ahmet, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyet Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *International Journal Of History*, Yıl: 2012 Cilt: 4 sayı: Özel Sayı, ss. 2193-2208.
- Pricthbard, E.E. Evans, *Ömer Muhtar Destanı*, çev. Kadir Özköse, Ensar Yay., Konya, 2008.
- Şener, Sami, “Medeniyetler Arası Çatışma Teorileri ve Tarihin Sonu Üzerine”, *Medeniyetler Çatışması*, der. Murat Yılmaz, Ankara 2017, ss. 502-518.
- Şeriati, Ali, *Medeniyet Tarihi II*, Fecr Yay., Ankara, 2017.
- Sülemî, Abdurrahmân, *Kitâbü'l-fütuvve*, tahk. Süleyman Ateş, Matbaatu Câmîati Ankara, Ankara, 1397/1977.
- Türkçe Sözlük*, Heyet, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2005.
- Yılmaz, Murat, “Medeniyetler Çatışmasına Giriş”, *Medeniyetler Çatışması*, der. Murat Yılmaz, Vadi Yay., İstanbul, 2017.